

GÖMÖRI GYÖRGY

Az Irodalmi újság lengyel tárgyú írásairól

(1956–1989)

Az 56-os forradalom a lengyelekkel, egy lengyelek melletti rokonszenv-tüntetéssel kezdődött és egy lengyel verssel indult a londoni *Irodalmi újság* első száma is 1957 tavaszán. Ezt a verset Adam Wazyk (ejtsd: Vazsik), a hajdani szürrealista költőből a lengyel hadsereg kommunista politikai tisztjévé vedlett, majd a rendszer revizionista, antisztalinista kritikusává változott ember írta. Wazyk híres műve, a „Költemény felnőttek számára”, amit 1955 augusztusában közölt a *Nowa kultura* c. varsói hetilap, már hosszabb ideje nyersfordításokban keringett Budapesten (ezek egyikét én készítettem), de Tardos Tibor, aki megírta „A tengervíz sós” c. kitűnő cikkét, azt alighanem francia fordításban olvasta. Tardos cikke címével ezekre a sorokra célzott:

*Az álmodozó Fourier bájosan megjósolta:
a tengerek partját majd limonádé mossa.
És hát nem így van?*

*Isszák a tengervizet,
s lelkendeznek:
– „limonádé!”
Lopva mennek haza
hányni,
hányni.*

De amikor ezt a versét írta, Wazyk még hitt a marxizmus megújulásának lehetőségében. Kicsit előre szaladt versében – nem várta meg a XX. Kongresszust, ahol Hruscsov kitergette Sztálin roppant bűnlistáját. Wazyk szigorú kritikát kapott ugyan a Párttól, de már nem csukták le. Viszont mint bátor reformer lett számontartva széles e béketáborban, s alighanem ezért hívta meg őt Budapestre a Magyar Írók Szövetsége. És éppen október 23-án érkezett, tehát rögtön elvitték a Bem-szoborhoz. Szentanúja volt tehát egy olyan eseménynek, amit az a húsz lengyel költő, aki rajta kívül verset írt magyar forradalomról, nem látott. Ezért van különleges súlya „Qui tacent clamant” című versének, ami még 1956 novemberében megjelent a „Nowa Kultura”-ban. Attól függetlenül, hogy Wazyk benne összekeveri Déry Tibor hangját Háy Gyuláéval (azt hiszi, Déry hangját hallja a rádió november negyedikén, amikor a magyar írók a világ segítségét kérték a szovjetek ellen),

a három szakaszos vers szép bizonyítéka a továbbra is élő lengyel–magyar barátságának. Az utolsó versszakot én így fordítottam: „Mi, lelkiismerete a történelemnek, / hallgatunk – államérdek ez a néma beszéd... / Hol a felkelők hamván keserű füst terjeng, / a végső mítosz összedőlt. De Bem emléke ép.” Meg kell mondanom, hogy a jólhangzás kedvéért kissé pozitívabbra fordítottam az utolsó mondatot, mert a lengyel eredetiben ez áll: „Megmaradt Bem emlékműve”. De a korabeli olvasók már ebből is pontosan értették, miről van szó.

A külföldön megújult „Irodalmi újság” kezdettől fogva nagy érdeklődéssel fordult a lengyel változások felé. Akkoriban úgy látszott, Gomulkának sikerült az, amire Nagy Imre törekedett, de amin a forradalom követelései hamarosan túlcaptak: az önálló játéktér kialakítása a szocialista táboron belül. 1957-ben a lengyel írók és művészek, hogy csak egy példát mondjak, összehasonlíthatatlanul nagyobb alkotói szabadságot élveztek, mint magyar társaik. Ez még akkor is megmaradt, amikor a korábban engedélyezett folyóirat, az „Európa” első számát 1957 májusában a cenzúra nem engedélyezte és emiatt a szerkesztőség összes kommunista párttag tagja, köztük a már említett Adam Wazyk, visszaadta a párttagsági könyvét. De amikor Wiktor Woroszyński barátom ugyanaz év végén Londonban járt (és én voltam az egyetlen emigráns, akivel találkozott – ezt megmondta a követségnek is) még a „Nowa kultura” szerkesztője volt- mire visszatért Varsóba nyugat-európai körútjáról, már leváltották. Ettől függetlenül a lengyel cenzúra éberségét még sokáig ki lehetett játszani – erre jó példa volt a krakkói „Zebra” c. enyhén avantgardista folyóirat esete. Nekem ugyanis, aki akkor már régen oxfordi diák voltam, 1958-ban megjelent a „Zebra”-ban egy levelem és egy versem, Tadeusz Sliwiak barátom fordításában. (Sliwiak később elmondta, hogy egy Milosz verset akartak közölni, amit a cenzor kivételettől lapjából, aztán meg már nem figyelt oda, miféle angolt, vagy angolnak álcázott magyart raknak be helyette a lapba). Ez a huszárcsínyem, tehát a krakkói közlés, meg kell mondanom, Oxfordban is növelte tekintélyemet, igaz, hogy az ötvenhatot követő években számos lengyel látogatott el kollégiumomba, a St Antony’s-ba, hogy ott vagy előadja revizionista nézeteit, vagy pedig indignáltan visszautasítsa a szovjet kollegák vádjait arról, hogy ő revizionista...

Jellemző akkori optimizmusunkra, hogy a külföldi „Irodalmi újság” legelső, tehát az első számot megelőző ún. különszáma, amit Aczél Tamás és Méray Tibor szerkesztettek, még „Varsó – a reménység városa” címmel közölt írást. Ez a lelkesedés később alábbhagyott és átadta helyét a gomulkista konszolidáció és az ezután beállt helyzet kritikájának. Amíg a lap Londonban volt és a többi közt azt Faludy György szerkesztette, nekem kevés beleszólásom volt a lap politikai vonalába, s így bár 1957-ben két, 1958-ban négy és 1959-ben három politikai cikk jelent meg a lapban Lengyelországról, ezek közül emlékezetem szerint csak kettőt írtam én, illetve az 1959/3-as számban („Lengyel szakértőnk” volt az írás címe) kiigazítottam az 1959/2. számban közölt cikk néhány adatát, vagy állítását. Ugyanakkor vihettem a londoni szerkesztőségnek bármilyen irodalmi anyagot, vagy írókkal kapcsolatban szöveget, azt azonnal közölték. Így a Wazyk-fordítást még abban az évben követte Czesław Miłosz „Antigoné” c. verses dialógusának fordítása (1957/10.), majd egy Marek Hlasko novella fordítás (Munkások, 1958/1.), egy részlet ugyancsak Hlasko „Temetők” c. regényéből (1958/13.), Woroszyński kisprózája (1959/8.), beszámoló a már említett Hlasko-regényről, egy cikk Adam Wazyk politikai fejlődéséről, Herbert verse

„A magyaroknak” (59/10.) és Cyprian Nowid „Gyászrapszódia Bem halálára” írott versének a fordítása (1959/?) 1960-ban lefordítottam Jerzy Andrzejwski egyik legerősebb anti-sztalinista elbeszélését, „A papírféjű ember sirárait” (1961–1). Azt hiszem, ugyanebben az időben a hazai magyar irodalmi lapok ennél jóval kevesebb lengyel író, vagy költőt közöltek.

Ahogy a bibliográfiából látom, 1962 különösen termékeny évem volt, mert ekkor jelent meg Broniewski-búcsúztatóm egy versfordítás kíséretében (62/6.), Mrozek egyfelvonásosának, a „Strip-tease”-nek a fordítása, (62/14.) illetve két újabb, általam fordított vers a magyar forradalomról (Iwaszkiewicz és Woroszyński, 1962/19.). Ebben az évben költözött át a lap Párizsba és vette át szerkesztését Méray Tibor. Igazából csak ekkor váltam a lap rendszeresen közölt lengyel „szakértőjévé”, amiben szerepe volt annak is, hogy 1963 nyarán, még menekült-útlevelemmel elmehettem Varsóba. (Ez nem volt rizikómentes vállalkozás de tudtam, ha a magyarok követelik kiadatásomat, a lengyel haverok időben értesítenek és gyorsan visszamehetek Angliába). Ezután 1963-ban két hosszú cikkben írtam meg benyomásaimat, illetve elemeztem a lengyel politikai helyzetet (1963/16. és 21.), ami ugyan jelentősen rosszabbodott 1956 november–decemberéhez képest, de még mindig tűrhetőbbnek tűnt, mint a magyarországi. Persze a hazai álmunkás-álpaszta kormány is tett valamit ebben az évben: az amerikaiakkal kötött megállapodás értelmében meghirdette az amnesztiát. Aminek a kulturális politika terén is lettek bizonyos következményei, a három „T” politikája kb. ekkortájt kezdődött.

1965-ben az év megint egy Marek Hlasko novellaközléssel kezdődött (Amor 43), majd egyik legveszélyesebb cikkem közlésével folytatódott. Ennek a címe „Hochhuth, Mnacko és Katyn kísértete” volt és azzal függött össze, hogy Hochhuth nyugatnémet író „A helytartó” c. darabját egy olyan bekezdés miatt nem lehetett bemutatni az ún. népi demokráciákban, amiben a szereplő összehasonlítja a náci tömeggyilkosságokat a szovjet tömegkivégzésekkel. A szlovák „revizionista” író Mnacko, aki egyébként keményen bírálta a sztálinista korszak hibáit és rossz ipari beruházásait, ezt az egyet nem volt hajlandó elfogadni: a lengyel tiszték lemészárlásáért, a katyni bűnökért szerinte a németek voltak felelősek! Én viszont, részben lengyel emigráns adatok és emlékiratok alapján rámutattam, hogy a minden háborús egyezményt semmibe vevő kivégzéseket szinte teljes bizonyossággal az NKVD számlájára írhatjuk, hiszen egy társutas lengyel tiszttel folytatott beszélgetésében később maga Berija beismerte: „Súlyos hibát követtünk el”. Viszont mivel ez 1940 májusában történt, amikor a náci–szovjet paktum alapján Lengyelország megszűnt létezni, legalábbis hallgatóságos megegyezés állhatott fenn a két parancsuralmi nagyhatalom között.

1967-ban négy lengyeltárgyú írásom jelent meg az „Irodalmi újság”-ban, ezek közül az egyik (A lengyel érem másik oldala, 1967/4.) címlapon, mintegy vezércikként. Ez volt az az év, amikor Varsóban kiderült, hogy a revizionizmus a szovjet mintájú „létező” szocializmus országaiban merő ábrándkergetés. A Kolakowski-ügyre gondolok, a legnagyobb élő lengyel filozófus bátor felszólalására a varsói egyetemen, ami az LEMP-ből való kizárásához s később emigrálásához vezetett. Ez a rendszert elmarasztaló felszólalás azért vert olyan nagy port fel, mert számos lengyel író és költő, akik addig még párttagok maradtak (köztük Wiktor Woroszyński is) ekkor tüntetőleg visszaadták tagkönyveiket. Ez a csoportos dezertálás a Pártból megmutatta, mennyire elégedetlen a lengyel értelmiség a Go-

mulka-féle vezetéssel – de hogy a pártfunkcionáriusok közül is hányan elégedetlenek velem, azt csak a következő év, 1968 mutatta meg, a prágai tavasszal egyidejű varsói diákmegmozdulásokat elfojtó rendőri akcióval és az azt követő ún. antirevizionista-anticionista kampánnyal, amibe Gomulka majdnem belebukott. A varsói fejleményekről, vagyis a Gomulka-rendszer permanens válságáról a „Válságos év Lengyelországban” c. cikkemben számoltam be (1968/20.), majd 1969 folyamán két írásom is megjelent a lapban, az egyik egy Kazimierz Wierzynski nevű lengyel emigráns költőről, aki ismerte Kosztolányit és Karinthyt, a másik pedig az 1944-es varsói felkelés huszonöt éves évfordulójáról (1969/14.). Ennek az évnek decemberében megint Lengyelországban jártam, ebből a látogatásból született „A lengyel tél változásairól” című cikkem, amit a lap 1970/3. száma közölt. Ebben első kézből való információkat tudtam közölni a lengyel írók helyzetéről – igaz, hogy ez volt egyetlen lengyelországi tartózkodásom, ami alatt tudomásom szerint a titkosrendőrség megfigyelt. Gondolom, nem lehettek nagyon megelégedve velem, mert szinte kizárólag olyan írókat látogattam, akiket 1968-ban fekete listára tettek.

De 1970 decemberében sztrájkba léptek a tengerparti városok, Gdansk, Gdynia és Szczecin munkásai és az ezt követő összecsapásoknak számos halálos áldozata volt. Gomulkának le kellett mondania, utóda Edward Gierek lett, aki békülékenyebb hangon szólt a munkásokhoz és hamarosan nagy nyugati hiteleket vett föl, amivel fogyasztási javakat tudott a piacra dobni és ideig-óráig sikerült kielégítenie a munkásság követeléseit. Hatalomra kerüléséről az Irodalmi újság 1971. január 15-én megjelenő első számban számoltam be „Karácsonyi ajándék lengyeleknek” címmel és be kell vallanom, hogy ebben elég szerénytelenül, egy évvel korábbi saját prognózisomat idéztem arról, hogy milyen mértékben nő az elégedetlenség Lengyelországban és hogy emiatt alighanem lényeges változás várható. A hatalmváltás tanulságát pedig a cikk végén így vontam le: „a munkásosztály felháborodása még kommunista országban is elsöpörheti az uralmon lévő politikusokat”.

A Gierek-korszak sokkal „eseménytelenebbnek” bizonyult, mint az előző néhány év – a hetvenes években is többször ellátogattam Lengyelországba, de időm nagyrésztét könyvtárakban, illetve színház-látogatással töltöttem. Emiatt az új demokratikus ellenzék kialakulásáról lengyel barátainknál már más valaki számolt be, pontosabban nem tudom ki fordította magyarra Adam Michnik szövegét (1977/5–6.), noha Michnikkel én magam is találkoztam egyszer Barbara Torunska társaságában.

Ami a Szolidaritás megjelenését és az azt követő időszakot illeti, arról az „Irodalmi újság” hasábjain főleg Kemény István, Kende Péter és Méray Tibor írtak 1980 és 82 között, igen nagy jelentőséget tulajdonítva az első olyan mozgalomnak, amelyik békés eszközökkel, „alulról” próbálta megreformálni a lengyel társadalmat. Nekem csak Czeslaw Milosz Nobel-díjáról jelent meg egy írásom (1981/1–2.), már csak azért is, mert a szerzőt személyesen jól ismertem és kezdettől fogva fordítottam. Az igazat megvallva, nem hagytam fel a „lengyel politizálással” sem, csak az „Irodalmi” helyett ilyen tárgyú dolgozataimmal, vagy fordításaimmal főleg a „Magyar Füzetek”-et kezdtem gazdagítani, úgy vélvén, hogy az jobban eljut Magyarországra. Ezért a „Magyar Füzetek” 7. (A lengyel földindulás) számába én fordítottam Leszek Kolakowski „Tézisek a reményről és a reménytelenségről” c. 1971-ben írt, de igen tanulságos tanulmányát, jóllehet nevemet nem írtam alá fordítóként. De még azt se mondhatom, hogy Kende Péternek égető szüksége lett volna lengyel tudá-

somra, a „Füzetek” 8. számában megjelent hosszabb Michnik-szöveget például Michnik franciául írta, vagy azt franciából fordították.

A Szolidaritás-mozgalom fénykorában, 1981 őszén is jártam Lengyelországban, sőt mivel a danckai könyvtárban kutattam, vendéglátóim abban a Helvécius nevű szállodában szállásoltak el, ahol pár héttel később a Szolidaritás teljes vezérkarát lefogták. És mivel a Jaruzelski-féle katonai puccsról az „Irodalmi”-ban szerkesztőnk, Méray Tibor írt, én inkább a „Bécsi Napló”-ba írtam erről olyan vezércikket, amiből kiderült, hogy Jaruzelski hatalomátvételét bizonyos értelemben az egypártrendszer, illetve a „létező szocializmus” vereségének tekintem.

Később, 1983 elején megint írtam a lengyel írók helyzetéről az „Irodalmiba” (Inter arma... 1983/4.), illetve a szükségállapot feloldása után közöltem egy mulatságos szöveget, amit ha jól emlékszem, egy párizsi lengyel lapból vettem át, mert Varsóban csak szamizdatban jelent meg. Ez idő tájt a cenzúra úgy működött a lengyeleknél, hogy például a katolikus lapokban egy-egy kéziratot teljes egészében kinyomattak ugyan, de abban a nem engedélyezett sorokat kipontozták, és odaírták az azt tiltó rendelet pontos, rendszerint 1981-es, időpontját (Példaképpen, Illyés Gyula ismert versének, az „Egy mondat”-nak első sora korabeli lengyel változatban a következőképp hangzott volna: „Hol... van, ott... van”). Az általam átvett szöveg rövid vers volt, a címe „Levél Karl Marxhoz”(1986/2.). Mondanom sem kell, hogy ahol a marxi szövegeket csak kipontozva lehet az olvasóközönség elé adni, ott a „létező” szocializmus már minőségileg átcsapott a nemlétező marxizmusba.

1985 után egyébként az „Irodalmi újság”-ban egyre gyakrabban jelenek meg hazai ellenzéki szerzők cikkei – a szamizdat átömlött a tamizdatba. Részben emiatt, meg aztán a hazai, egyre felgyorsuló változások miatt is kevesebb figyelem jutott Lengyelországra, ahol 1984-ban ugyan megszűnt a szükségállapot, de Jaruzelski tábornok csak 1988-ban egyezett bele abba, hogy a következő évben kerekasztalnál vitassa meg a rendszerváltás átmenetének menetrendjét. És bár nekem még 1986-ban, vagy 87 elején a Lengyel Munkáspárt Központi Bizottságának egy Angliát látogató tagja azt mondta (erősen felindulva, mivel közeli rokona pusztult el Katynban), hogy a Szovjetunió sohasem vallhatja be a Lengyelország felosztása után elkövetett bűntetteket, a politikai „sohasem” fogalma hirtelen felszívódott és 1987-ban Gorbacsov már megállapodott Jaruzelskivel, hogy felülvizsgálják az újabbkori történelemről alkotott szovjet nézeteket. Az 1988/2. számban közölt cikkemben (Eltűnnek a „fehér foltok?”) ennek a szovjet–lengyel történészbizottságnak a munkáját ismertetem, illetve Jurij Afanaszjevet idézem, aki szerint a szovjet történészeknek most kötelességük Katyn-nyal foglalkozni. Bizonyos értelemben tehát visszatértünk hatvanas években megpendített témámhoz – s én ezzel a cikkel mondtam búcsút mint „lengyeles” a párizsi „Irodalmi újság”-nak, ez lett a lap utolsó lengyel tárgyú cikke. Illetve Méray még megírta az utolsó, 1989–4 szám vezércikkében: „az első perctől fogva szolidárisak voltunk a lengyel Szolidaritással, nem törődve az otthoni arcpirító hangulatkeltéssel... és [1982 évi] 2. számunkban azt írtuk: az már biztos, hogy a lengyel népet a diktatúra nem győzte le”. Mint sok minden másban, ebben is az „Irodalmi újság”-nak lett igaza.

2006 májusában